

УДК 340.13:347.155

DOI: 10.15587/2523-4153.2019.172254

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПРАВОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

В. А. Січевлюк

Комплексна правосуб'єктність є тим родом правової суб'єктності, що виникає у суб'єктів права внаслідок легітимного заповнення прогалин у структурі та/або змісті їх правосуб'єктності відповідними частинами правосуб'єктності інших персон. На думку автора, існують три групи випадків, у яких суб'єкт права вимушений залучати зовнішній правосуб'єктний ресурс з метою доповнення ним потенціалу власної правової суб'єктності.

До першої групи належить віднести ситуації повної відсутності чи обмеженої присутності у правовій суб'єктності соціального актора одного або декількох її структурних елементів, якими є правоздатність, деліктоздатність та дієздатність. Такий вид «комплексної правової суб'єктності» автор іменує як «структурно-спрямований», а модель для його формування ним визначена як «заміщення». Приклад: залучення до правосуб'єктності неповнолітніх дітей дієздатності та деліктоздатності їх батьків.

Другу групу утворюють випадки, коли суб'єкт права повністю правоздатний, деліктоздатний та дієздатний, однак для втілення окремих інтересів цього суб'єкта та/чи виконання ним певних суспільних функцій вимагається зовнішнє доповнення його правосуб'єктного ресурсу. Така правосуб'єктність виникає за рахунок поєднання фрагментів правосуб'єктності декількох персон із нетотожними правовими статусами та відбувається по моделі «доповнення». Автор іменує цей вид «функціонально-спрямованим». Приклад: використання покупцями та продавцями цінних паперів правосуб'єктності ліцензованих торговців цінними паперами.

Третю групу утворюють випадки залучення суб'єктами права зовнішнього правосуб'єктного ресурсу з метою подолання переважно географічних, часових та інших фактичних бар'єрів, що утруднюють самостійну реалізацію ними своєї власної правосуб'єктності. Моделлю для формування цього виду «комплексної правової суб'єктності» є «суміщення», а сам він може бути умовно поіменований як «практично-спрямований». Приклад: виконання доручень іноземних судів судами України, а також виконання іноземними судами доручень судів України

Ключові слова: категорія «правова суб'єктність», правоздатність, деліктоздатність, дієздатність, поняття «комплексна правосуб'єктність», види комплексної правосуб'єктності

Copyright © 2019, В. А. Січевлюк.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

У сучасному демократичному світі учасники правовідносин, особливо фізичні особи, зазвичай забезпечуються правосуб'єктністю у обсязі, достатньому для того, щоб загалом адекватно реалізовувати свої легітимні інтереси та/або виконувати встановлені для них суспільно-необхідні функції. При цьому особа або інший суб'єкт права не завжди користується тільки власним правосуб'єктним ресурсом. Правове життя насичене чисельними доказами залучення суб'єктами права правосуб'єктності інших соціальних акторів, наочним підтвердженням чого є реалії початкового етапу життя кожної людини, коли інтереси малолітньої чи неповнолітньої особи передбачають доповнення її правової суб'єктності цивільною та іншою правоздатністю, деліктоздатністю і дієздатністю батьків (усиновителів), опікунів чи піклувальників. Зважаючи на масштаби, множинність складу учасників та змістовну юридичну різноплановість ситуацій такого роду, суб'єкти професійної юридичної діяльності, включаючи суди, мали та продовжують зберігати зацікавленість в отриманні науково-обґрунтованих рекомендацій по вирішенню проблем відповідного правозастосування. Юридична наука постійно відгукується на цю прикладну потребу, однак практично завжди лише на рівні галузевої докт-

рини. Загальнотеоретичного аналізу компенсації браку правової суб'єктності одного суб'єкта права за рахунок залучення правосуб'єктного ресурсу іншого суб'єкта права дотепер не було проведено. Між тим, феномен існування «комплексної», якщо можна так її іменувати, правосуб'єктності демонструє значну різноманітність форм втілення і зараз доволі істотно присутній у більшості галузей права України, включаючи сфери цивільного, господарського та адміністративного права.

2. Літературний огляд

Можливість доповнення обмеженої правосуб'єктності однієї особи фрагментами правосуб'єктності інших осіб дуже ґрунтовно опрацьована у доктрині цивільного права, зокрема, у відношенні до ситуацій відсутності чи обмеження цивільної дієздатності. Ця тема знайшла своє висвітлення у працях О. Іоффе, С. Братуся, Р. Стефанчука та інших відомих цивілістів. Як відзначає Г. Рубанчук, у своїй всеосяжній дії право як система норм безпосередньо звертається лише до людей, наділених свідомістю і волею. Коли ж така можливість виключається недієздатністю правосуб'єктної особи, саме право ставить між ним і собою суб'єкта дієздатного, який і діє на томості дієздатного та в його інтересах [1, с. 160].

В. Мілаш, досліджуючи особливості господарської правової суб'єктності, не заперечує можливості поєднання сегментів правосуб'єктності декількох суб'єктів права. Поряд з цим, вона приходить до висновку про те, що «у межах господарського обороту не спрацьовує концепція «заповнення» відсутньої, обмеженої правосуб'єктності особи за рахунок дій її представника» [2, с. 128].

Вченими, які працюють у сфері адміністративного права визнається, що «обсяг адміністративної дієздатності (а отже, і правосуб'єктності) може бути обмежений», зокрема, такими факторами, як вік, психологічний стан, об'єктивні умови (надзвичайний чи воєнний стан), статус особи стосовно правового зв'язку із державою, наявність владних повноважень [3, с. 39, 41]. При цьому можливість доповнення обмеженого обсягу публічної правосуб'єктності елементами правоздатності, деліктоздатності чи дієздатності інших суб'єктів права оцінюється критично [4, с. 26].

Окремі умови та аспекти поєднання фрагментів правової суб'єктності декількох суб'єктів права знайшли своє дослідження і у загальній теорії права. Так, В. Качур звернула свою увагу на ситуації обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі (стать, вік, стан здоров'я) та дійшла висновку про те, що такі загальні природні умови обмеження правосуб'єктності як вік та стан здоров'я знайшли своє сучасне правове закріплення, зокрема, у цивільному праві і України, і зарубіжних країн [5, с. 11].

3. Мета та задачі дослідження

Мета статті – проведення загальнотеоретичного дослідження ситуації поєднання фрагментів правоздатності, деліктоздатності та дієздатності декількох суб'єктів права в інтересах та/чи для виконання функцій одного із них, внаслідок чого у останнього формується повна по структурі та достатня по змісту сумарна конфігурація так званої «комплексної правової суб'єктності».

Досягненню мети слугуватимуть такі задачі:

- висвітлення сутності та виявлення ознак явища комплексної правової суб'єктності;
- опис видів комплексної правової суб'єктності з наведенням прикладів їх прикладних втілень;
- формулювання поняття «комплексна правова суб'єктність», а також розкриття змісту понять, що позначають види цього роду правосуб'єктності.

4. Комплексна правова суб'єктність: поняття, різноманітність видів, значення

Основною та, можна сказати, «природною» формою правосуб'єктності у юридичній науці та, відповідно, у законодавстві України зазвичай визнається цілісна, завершена по структурі та переважно достатня в аспекті змісту правова суб'єктність особи. Проте надміру послідовне застосування такого розуміння іноді матеріалізується у твердженнях, з якими буває важко погодитись. Наприклад, за думкою В. Надьон «термін «правосуб'єктність» використовується в теорії права для характеристики особи як суб'єкта права» [6, с. 169]. А С. Слабко вказує, що «в юридичному сенсі людина як суб'єкт права ототожнюється з поняттям «особа» [7, с. 616].

Однак носіями правової суб'єктності є не тільки фізичні та юридичні особи, але й суб'єкти, які не досягають такого статусу (зокрема, об'єднання осіб у формі простого товариства, або ж підприємницькі товариства, які можуть бути інкорпоровані без проходження державної реєстрації у статусі юридичної особи, що передбачається у законодавстві Німеччини та інших європейських країн) або виходять за його межі (зокрема, територіальна громада та держава).

Поряд з цим, той факт, що особовий формат правової суб'єктності створює для її носія найоптимальніші можливості здобувати і втілювати права, виконувати обов'язки, нести та покладати відповідальність, не викликає заперечень. Перебування активних фізичних чи юридичних осіб у стані браку власної правової суб'єктності (тобто коли остання є недосконалою по структурі чи недостатньою по змісту) суб'єктивно сприймається ними як обмеження, що перешкоджає реалізації їх волі та блокує ефективну діяльність. У такому контексті здобута особою чи іншим суб'єктом права «комплексна» правова суб'єктність відіграє функцію скоріше індивідуального компенсаційного засобу, аніж продуктивного правового ресурсу, що міг би слугувати меті розвитку нового та корисного для суспільства явища чи процесу. Однак, на наш погляд, не завжди формування «комплексної правосуб'єктності» постає даниною, покликаною підправити незадовільний стан персональної правоздатності, деліктоздатності чи правоздатності окремого суб'єкта права. Її роль є більш значною та значимою.

Комплексна правосуб'єктність є тим родом правової суб'єктності, що виникає у суб'єктів права внаслідок легітимного заповнення прогалів у структурі та/або змісті їх правосуб'єктності відповідними частинами правосуб'єктності інших персон. Як уявляється, існують три групи випадків, у яких суб'єкт права вимушений залучати зовнішній правосуб'єктний ресурс з метою доповнення ним потенціалу власної правової суб'єктності.

Зокрема:

– до першої групи належить віднести ситуації повної відсутності чи обмеженої присутності у правовій суб'єктності особи чи іншого суб'єкта права одного або декількох її структурних елементів, якими є правоздатність, деліктоздатність та дієздатність. Пояснимо, що структурна неповнота такої конфігурації правосуб'єктності зумовлюється відсутністю (чи обмеженням) правоздатності та/або деліктоздатності та/чи дієздатності саме як здатностей суб'єкта права. Ними, тобто здатностями, є загальні можливості суб'єкта права до персонального присвоєння певної частини об'єктивного права в якості ресурсу. Формування «комплексної правової суб'єктності» шляхом поєднання у ній структурних елементів декількох суб'єктів права має наслідком появу того її виду, який ми умовно назовемо «структурно-спрямованим». На наш погляд, необхідною умовою для його утворення є повна чи хоча б часткова тотожність правових статусів та, відповідно, правосуб'єктних характеристик тих персон, чия правова суб'єктність поєднується у комплекс. Модель для формування цього різновиду комплексної правової суб'єктності може бути визначена як «заміщення»;

– другу групу утворюють випадки, коли у правосуб'єктності особи, здатної до повноцінної вольової активності, наявна базова структурна повнота, тобто коли суб'єкт права повністю правоздатний, деліктоздатний та дієздатний, однак для втілення окремих інтересів цього суб'єкта та/чи виконання ним певних суспільних функцій вимагається зовнішнє доповнення його правосуб'єктного ресурсу. У такій ситуації набувач додаткової правосуб'єктної енергії збагачується відсутніми у нього аспектами правоздатності іншого суб'єкта права (а саме специфічними правами та обов'язками останнього), а також відповідними частинами його дієздатності та деліктоздатності. Комплексна правосуб'єктність такого виду виникає за рахунок поєднання фрагментів правосуб'єктності декількох осіб із нетотожними правовими статусами та відбувається по моделі «доповнення». Будемо умовно іменувати цей вид комплексної правосуб'єктності «функціонально-спрямованим»;

– третю групу утворюють випадки залучення суб'єктом права зовнішнього правосуб'єктного ресурсу з метою подолання переважно фактичних бар'єрів, що утруднюють самостійну реалізацію ним своєї власної правосуб'єктності. Через правосуб'єктну зв'язку, що формується у такій ситуації, ніколи не відбувається структурне, однак ситуативно, залежно від волі особи, яка ініціює формування «комплексної правосуб'єктності», може відбуватися її функціональне доповнення з метою досягнення поставленої нею цілі. Моделлю для формування цього виду комплексної правової суб'єктності є «суміщення», а іменувати його ми будемо «практично-спрямованим».

Розглянемо кожен із наведених вище описів детальніше.

«Структурно-спрямована комплексна правова суб'єктність» передбачає, що суб'єкт права вимушений частково залучати правосуб'єктність інших осіб тоді, коли ним не набуто або втрачено, чи у повному обсязі або частково обмежена:

- 1) здатність мати права;
- 2) здатність мати обов'язки;
- 3) здатність своїми діями набувати для себе права і самостійно їх здійснювати;
- 4) здатність своїми діями створювати для себе обов'язки та самостійно їх виконувати;
- 5) здатність покласти відповідальність на інших;
- 6) здатність самому нести відповідальність.

Характерно, що здатність мати суб'єктивні права є тим атрибутом, наявність якого у соціального актора дозволяє вважати його також і суб'єктом права. Усі інші структурні елементи правосуб'єктності та їх складові доповнюють собою цю визначальну для статусу суб'єкта права здатність, за велінням об'єктивного права поєднуючись у межах полярного протистояння публічно-правових та приватно-правових цінностей у конкретні правосуб'єктні конфігурації. При цьому відсутність чи обмеження однієї із здатностей зазвичай постає для конкретного суб'єкта права доволі серйозним або взагалі непереборним бар'єром для вступу у реальні правовідносини.

З іншого боку, володіння соціальним суб'єктом тільки однією атрибутивною «здатністю мати

права» за умови відсутності усіх інших спричинює (на перший погляд неочікувану) появу у нього абсолютного правового статусу, який дозволяє його володільцю зайняти чільне місце у загальній ієрархії сучасних суб'єктів права. Зокрема, такий статус у реальному правовому житті може бути здобутий тільки народом розвинутої демократичної країни, а на рівні правової ідеології – він надається також людині у найбільш абстрактному розумінні її персонального буття у праві. У першому випадку ми спостерігаємо завершене домінування у національному об'єктивному праві принципу публічності як віддзеркалення властивого людству способу існування, а у другому – рух у напрямку до досконалого втілення у праві загалом ідеї індивідуальної свободи та самоцінності кожної окремої людської особистості.

Відзначимо, що випадки повної відсутності у суб'єкта права навіть одного із структурних елементів правосуб'єктності є доволі рідкісними. Сучасні суб'єкти права володіють свого роду «юридичним щепленням», скерованим на максимальне попередження ситуації повної втрати ними окремих структурних елементів власної правосуб'єктності. Пояснюється це тим, що правосуб'єктність є цілісним правовим явищем, у якому органічно поєднані правоздатність, деліктоздатність та дієздатність, і тому відсутність хоча б одного із його елементів руйнує структурну визначеність та функціональну дієвість цього феномену загалом.

Однак такі випадки з об'єктивних причин все ж таки присутні у правовій дійсності. У своїй абсолютній більшості вони пов'язані із втратою суб'єктом права атрибуту дієздатності. Сучасне законодавство надає суб'єктам права із втраченою дієздатністю загалом адекватні можливості для подолання такого негативного стану у обсязі, необхідному для реалізації їх базових прав та/чи виконання суспільно-корисних функцій. Наприклад, згідно зі ст. 41 ЦК України недієздатна фізична особа не має права вчиняти жодного правочину. Проте правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє призначений судом опікун. Таким чином, критичний брак цивільної дієздатності фізичної особи, яка перебуває під опікою, долається через приєднання до правоздатності останньої цивільної дієздатності, а також і деліктоздатності її опікуна (ч. 4 ст. 41 та ст. 1184 ЦК України). У відповідних правовідносинах протягом строку, необхідного для укладення та виконання кожного цивільного правочину, реалізується сформована судом із джерел правосуб'єктності двох фізичних осіб «комплексна правосуб'єктність», скерована на задоволення приватних майнових інтересів повністю недієздатного суб'єкта права.

У реальності більш розповсюдженими є випадки часткового обмеження структурного аспекту правоздатності, деліктоздатності чи дієздатності суб'єктів права. На нашу думку, під частковим структурним обмеженням правосуб'єктності належить розуміти відсутність у суб'єкта права певних обсягів правоздатності, деліктоздатності чи дієздатності саме як здатностей, що необхідні йому для повноцінної участі у правовідносинах. Такі ситуації, як правило, фіксуються законом, яким також встановлюються і правові

сценарії їх вирішення шляхом легітимного активування режиму «комплексної правосуб'єктності». Наприклад, у ЦК України є статті 31, 32 та 33, які містять правила подолання проблеми «природної» нестачі цивільної правосуб'єктності (часткової та неповної дієздатності) малолітніх та неповнолітніх дітей шляхом заповнення наявних у ній прогалин відповідними сегментами цивільної правосуб'єктності повнолітніх фізичних осіб – їх батьків (усиновителів), опікунів чи піклувальників. У випадку, якщо дитина є сиротою, її цивільний та інші сегменти правової суб'єктності у необхідній мірі доповнюються правосуб'єктністю держави (в особі її відповідного органу чи установи) згідно із правилами, встановленими Законом України «Про охорону дитинства» та іншим законодавством.

У сфері господарського права такий вид комплексної правової суб'єктності виникає у тих суб'єктів господарювання – юридичних осіб, які перебувають на стадії ліквідації у процедурі банкрутства. Вони втрачають частину правоздатності (компетенцію на ведення господарської діяльності) та значний обсяг дієздатності (оскільки діяльність їх органів управління припиняється, а ліквідаційні повноваження здійснюються іншим суб'єктом права, зокрема, арбітражним керуючим).

Не зважаючи на істотні фактичні та юридичні відмінності наведених вище ситуацій, їх спільними ознаками, на наш погляд, є:

а) існування об'єктивно зумовленого тимчасового стану «структурного» обмеження правосуб'єктності конкретної групи суб'єктів права;

б) очевидна необхідність формування у таких суб'єктів права адекватного їх інтересам (та потребам підтримання правопорядку загалом) обсягу «структурно-зорієнтованої комплексної правосуб'єктності»;

в) визначення у законі того обсягу правоздатності, деліктоздатності та дієздатності, який може бути реалізованим носієм складної правосуб'єктності самостійно, а також фіксація того об'єму правосуб'єктності, що імплементується у структуру правосуб'єктності такого роду;

г) імперативне встановлення кола тих суб'єктів права, які повинні заповнити наявну у обмежено-правосуб'єктної особи прогалину правоздатності, деліктоздатності чи дієздатності шляхом її заміщення відповідним фрагментом своєї власної правової суб'єктності.

У першому із наведених вище прикладів «комплексна правова суб'єктність» є даниною природним особливостям становлення мислення та волі фізичних осіб, яких жодній із них неможливо уникнути та які не можуть бути проігноровані правом, а тому відповідні відносини і регулюються ним з врахуванням природних прав абстрактної людини у їх балансуванні із імперативами публічного правопорядку. У другому – законодавець впроваджує режим «комплексної правосуб'єктності» не тільки до фізичних осіб, але й до господарських організацій, тобто до «штучних» суб'єктів права, чия правова суб'єктність у всій своїй структурній повноті виникає з моменту їх державної реєстрації як юридичних осіб. При цьому такий формат комплексної право-

суб'єктності виявляє свою адекватність та корисність також і на стадії припинення суб'єктів права. Відповідно, приходимо до вірогідного висновку про те, що «структурно-спрямована правова суб'єктність» є порівняно короткостроковим у часі явищем, оскільки вона супроводжує, якщо можна так сказати, «аномальні» періоди життя своїх носіїв, а саме етапи їх становлення чи припинення як суб'єктів права.

Другий блок випадків, у яких суб'єкт права вимушений залучати зовнішній правосуб'єктний ресурс з метою доповнення ним потенціалу власної правової суб'єктності, утворюють випадки істотного обмеження кількості безпосередньо доступних суб'єкту права юридичних опцій (а саме прав, обов'язків та засобів покладання і несення відповідальності) за умови існування структурної повноти належної йому правової суб'єктності. Такі ситуації відомі як національному праву України, так і іноземним юрисдикціям, і вони у певних сферах правового регулювання радше постають не як виняток, а як принцип, що має своє раціональне публічно-правове обґрунтування.

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 8 ГК України держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання (тобто ці публічні суб'єкти господарського права законом позбавлені найістотнішої частини галузевої господарської правосуб'єктності). Поряд цим, у ч. 3 цієї ж ст. 8 ГК України уточнюється, що «господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування реалізується від імені відповідної державної чи комунальної установи» [8]. Законодавець таким чином дозволяє носіям публічної влади у режимі «комплексної правової суб'єктності» опосередковано бути присутніми у соціально та економічно значимих секторах сфери суспільного виробництва, діючи з метою публічного впливу на них у якості провідника волі Українського народу [9, с. 51].

Інший приклад. На початку 2000-х років український законодавець імплементував у національне правове поле іноземний досвід регулювання діяльності інвестиційних та недержавних пенсійних фондів (Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057-IV, Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 15 березня 2001 року № 2299-III, пізніше – Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 5 липня 2012 року № 5080-VI тощо). При цьому особливістю власної господарської правосуб'єктності інвестиційних [10, с. 97] та недержавних пенсійних фондів [11, с. 192–193] постало її дуже істотне обмеження внаслідок законодавчої заборони утворення цими юридичними особами інших органів, окрім вищого (загальних зборів учасників) та наглядового (наглядової ради), позбавлених компетенції, властивої для виконавчого органу. Законом, проте, передбачається, що лакуни такої галузевої правосуб'єктності недержавних пенсійних та корпоративних фондів заповнюються за рахунок правосуб'єктного потенціалу визначених законом спеціалізованих господарських організацій, зокрема, залучених на договірній основі компаній з управління активами та зберігачів, а для пенсійних

фондів – також і адміністраторів. У цій ситуації відбувається розосередження цілісного масиву правосуб'єктності на комплекс пов'язаних між собою секторів. Мета законодавця – реалізація публічного інтересу на розумне пониження обсягу ризиків у соціально важливих сферах господарсько-фінансової діяльності, а також для гарантування збереження та досягнення вищого рівня ефективності використання ресурсів, залучених у суспільно-необхідні проекти, за рахунок спеціалізації їх суб'єктів.

У сфері господарювання дуже розповсюдженим виявом «функціонально-спрямованої комплексної правосуб'єктності» також є той її різновид, який здобувається суб'єктом права на договірній основі шляхом використання фрагментів специфічної (спеціальної та виключної) правосуб'єктності їх представників у відносинах із іншими суб'єктами права. Наприклад, згідно з Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» (ч. 2 ст. 17) ліцензовані державою в особі НКЦПФР торговці цінними паперами мають право на підставі договорів комісії та доручення, від свого імені чи від імені іншої особи, за її дорученням і за її рахунок укладати договори щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів. При цьому, згідно з ч. 8 ст. 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», правочини щодо цінних паперів повинні вчинятися за участю або посередництвом торговця цінними паперами, хоча законом встановлена й низка винятків із цього правила (спадкування, дарування, правонаступництво тощо). Таким чином, особи, які прагнуть оплатно набути у власність чи оплатно відчужити цінні папери, у переважній більшості випадків можуть реалізувати такі свої наміри лише за посередництва торговця цінними паперами, наділеного необхідною для цього функціональною правосуб'єктністю. Саме нею на період вчинення відповідного договору на підставі закону доповнюється змістовно обмежена правова суб'єктність клієнта, тобто у нього формується «функціонально-спрямована комплексна правова суб'єктність». Стрижнем, який поєднує різні по змісту фрагменти правової суб'єктності у єдиний комплекс, є воля та інтереси клієнта, враховані у змісті норм об'єктивного права та забезпечені їх силою.

Виходячи із викладеного вище, зрозуміло, що характерними ознаками «функціонально-спрямованої комплексної правової суб'єктності» є:

а) скерованість на забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у складних та соціально значимих сферах правовідносин (у наведених прикладах – здійснення влади, приватні пенсійні заощадження, інвестиційна діяльність);

б) примусовий характер виникнення. Визначені законом суб'єкти права під загрозою застосування дуже істотних санкцій зобов'язані утворювати відповідні «правосуб'єктні зв'язки»;

в) домінування імперативних засад над диспозитивними у процесі реалізації. Зокрема, договірна форма поєднання учасників відповідних правовідносин може застосовуватися для формування правосуб'єктності такого виду, однак зміст відповідних договорів та порядків їх укладення, виконання і припинення щільно регулюються законодавством.

Третю групу виявів «комплексної правосуб'єктності» утворюють, на наш погляд, «практично-спрямовані» випадки диспозитивного залучення суб'єктом права зовнішнього правосуб'єктного ресурсу з метою подолання тих фактичних бар'єрів, які перешкоджають йому самостійно втілити власну правову суб'єктність (наприклад, географічних, часових, фінансових, інформаційних). Характерною ознакою таких ситуацій є те, що той суб'єкт права, який ініціює формування відповідного правосуб'єктного ресурсу, робить це з метою реалізації при правосуб'єктному посередництві інших персон потенціалу власної правової суб'єктності. Насамперед мова йде про інститут представництва, присутній в усіх галузях публічного та приватного права, яким передбачається утворення правосуб'єктного поєднання «довіритель» - «представник» (за законом, за договором, на підставі акту суб'єкта права). Одноособові органи управління юридичних осіб такими представниками не виступають [12, с. 20], оскільки вони є внутрішніми частинами відповідних організацій та оперують їх правовою суб'єктністю.

Явище «практично-спрямованої комплексної правосуб'єктності» не локалізоване у якійсь окремій галузі чи сфері права, оскільки носить інструментальний характер. Так, у цивільному праві така правосуб'єктність виникає в осіб, поєднаних договорами доручення та комісії (глави 68 та 69 ЦК України), у господарському праві додатково бачимо інститут агентського договору (глава 31 ГК України). У галузях публічного права прикладами утворення правової суб'єктності цього різновиду можуть послугувати: факти виконання доручень іноземних судів судами України, а також виконання іноземними судами доручень судів України (розділ XI ЦПК України, розділ IX ГПК України, статті 85–88 КАС України тощо); випадки, коли повноваження органів держави внаслідок делегування виконуються органами держави чи навпаки (ч. 14 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»); непоодинокі ситуації у міжнародному публічному праві, у межах яких одна з держав представляє інтереси іншої держави у дипломатичній сфері тощо.

Всі ці ситуації виникають не з причини браку дієздатності чи іншого структурного елемента правосуб'єктності, а у зв'язку із фактичними труднощами чи практичною недоцільністю її безпосередньої реалізації тим суб'єктом права, який ініціює конкретний вияв «практично-спрямованої комплексної правової суб'єктності». У такій ситуації правосуб'єктність однієї особи транслюється у правовідносини, в яких вона фактичної участі не приймає і, таким чином, опосередковано реалізується через іншу персональну правосуб'єктність, використану як засіб.

Підсумовуючи виклад, звернемо окрему увагу на ознаку легітимності, яка повинна би бути властивою «комплексній правовій суб'єктності» загалом, включаючи її «практично-спрямований» різновид. Проте на практиці спостерігаються чисельні відхилення від цього правила. Зокрема, мотив на нелегітимне залучення та використання чужої правосуб'єктності неминуче генерується у осіб, чия правосуб'єктність обмежена законом (державні службовці та інші особи, які виконують функції держави чи місцевого самовря-

дування). Також доволі часто нелегітимна «комплексна правосуб'єктність» формується у відповідь на прагнення особи позбавитися обмежень, встановлених договором (наприклад, договором комерційної концесії чи корпоративним договором акціонерів), або ж коли особа прагне вирватися із «затісного» для її волі простору, примусово передбаченого вироком суду. Зловживати можливостями комплексної правової суб'єктності схильні також і посадові особи різноманітних корпорацій, чия правосуб'єктність обмежується законом або локальними корпоративними актами. На межі закону балансують і ті суб'єкти права, які користуються правосуб'єктністю так званих «офшорних компаній» (це юридичні особи – оболонки, єдиним призначенням яких є реалізація через посередництво своєї правосуб'єктності волі їх бенефіціарів). Тому, на жаль, у реальному правовому житті ми бачимо достатньо значне розповсюдження фактів «комплексної правосуб'єктності», позбавленої легітимного характеру. Реакція законодавця України на такий стан речей є достатньо однозначною: «практично-спрямоване» та інше залучення особою правоздатності, деліктоздатності чи дієздатності іншого суб'єкта права, здійснене в обхід чи всупереч приписам об'єктивного права, кваліфікується як серйозне правопорушення та охоплюється низкою статей КК України (ст. 205 «Фіктивне підприємництво», ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» тощо).

5. Результати дослідження та їх обговорення

Таким чином, комплексна правосуб'єктність, на наш погляд, є засобом для реалізації інтересів та/чи виконання суспільно-корисних функцій тих суб'єктів права, які її здобувають, шляхом легітимного заповнення прогалин у структурі та/або змісті їх правосуб'єктності відповідними частинами правосуб'єктності інших суб'єктів права.

У процесі обговорення результатів цього дослідження колеги автора доречно відзначили, що легітимність загалом є іманентною ознакою будь-якого вияву дійсної правової суб'єктності. Втрата суб'єктом права легітимності рівноцінна знищенню основи його правосуб'єктності, а саме правоздатності. Тому нелегітимність, зокрема, «практично-спрямованої комплексної правової суб'єктності», що властива підставним чи номінальним особам, обов'язково нівелює її дійсне функ-

ціональне навантаження та породжує тенденцію до втрати нею бажаної для її контролера цілісності. Саме з цієї причини не заснована на реальній легітимності правова суб'єктність часто руйнується, всупереч волі її ініціатора закріплюючись за формально незалежними від нього персонами, а її приховані корпоративною чи іншою зовнішньою юридичною завісою користувачі завжди несуть істотний ризик втрати тих благ, які утримуються в їх інтересах особами на імітаційній правосуб'єктній основі.

6. Висновки

1. «Комплексна правосуб'єктність» є ефективним засобом для реалізації інтересів та/чи виконання суспільно-корисних функцій тих суб'єктів права, які її здобувають. Вона формується шляхом легітимного заповнення прогалин у структурі та/або змісті їх правосуб'єктності відповідними частинами правосуб'єктності інших персон.

2. «Структурно-спрямований» вид «комплексної правової суб'єктності» є порівняно короткостроковим у часі явищем, оскільки він виникає на етапах становлення чи припинення суб'єкта права, тобто тоді, коли його правосуб'єктність ще не здобула або вже втратила структурну повноту у сенсі здатності до прав та обов'язків, здатності нести та покладати відповідальність чи здатності суб'єкта права власними діями реалізувати свій правовий потенціал.

3. «Функціонально-спрямований» вид «комплексної правової суб'єктності» формується суб'єктом права за умови наявності у його правосуб'єктності структурної повноти шляхом залучення до її змісту додаткового обсягу прав, обов'язків та засобів покладання і несення відповідальності. Вияви такої правосуб'єктності скеровані на забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у складних та соціально значимих сукупностях правовідносин (зокрема, однак не виключно, у владній сфері, в галузі нагромадження та збереження пенсійних ресурсів та при функціонуванні інституційних форм здійснення спільного інвестування).

4. «Практично-спрямований» вид «комплексної правової суб'єктності» забезпечує подолання суб'єктами права географічних, часових та інших фактичних бар'єрів, що перешкоджають реалізації їх власного правосуб'єктного потенціалу.

Література

1. Рубанчук Г. С. Недолік цивільної дієздатності фізичної особи: поняття, види // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. 2014. № 26. С. 154–161.
2. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: монографія. Харків: ХНУМГ, 2014. 227 с.
3. Зубрицька О. Адміністративна дієздатність особи як індивідуального суб'єкта адміністративного права // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2015. № 3. С. 36–42.
4. Ключковський Ю. Б. Критерії публічно-правової дієздатності громадянина // Наукові записки. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 22–28.
5. Качур В. О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому Римі // Часопис Київського Університету права. 2010. № 3. С. 8–12.
6. Надьон В. В. Загальна характеристика правосуб'єктності // Актуальні проблеми приватного права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2014. С. 168–172.
7. Слабко С. М. Сутність та зміст правосуб'єктності людини: теоретичний, історичний та міжнародний аспекти // Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). С. 615–618.
8. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. 144 с.

9. Пундор Ю. О. Про необхідність вдосконалення у теорії права класифікації суб'єктів права з урахуванням потреб галузевих теорій (на прикладі теорії господарського права) // Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2. С. 49–52.
10. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність інвестиційного фонду // Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 4. С. 94–98.
11. Горбачова О. О. Особливості правосуб'єктності недержавного пенсійного фонду в цивільному праві України // Часопис Київського університету права. 2010. № 4. С. 190–194.
12. Зеліско А. В. Зміст правосуб'єктності підприємницьких юридичних осіб приватного права // Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. № 4. С. 19–24.

Рекомендовано до публікації д-р юрид. наук Оніщенко Н. М.

Received date 02.05.2019

Accepted date 30.05.2019

Published date 28.06.2019

Січевлюк Володимир Антонович, кандидат юридичних наук, доцент, Відділ теорії держави і права, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601
E-mail: arsenal-vas@ukr.net

УДК 341.24

DOI: 10.15587/2523-4153.2019.173052

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНОСТІ І ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

П. С. Корнієнко

У статті детально розкривається сутність і зміст конституційних основ правозахисної діяльності в Україні, досліджуються основні суб'єкти методи і форми діяльності, щодо захисту основоположних прав і свобод людини.

Зазначається, що правозахисна діяльність як об'єкт численних досліджень про методи, механізми, форми та її суб'єктів пройшла, на нашу думку, складний шлях від визнання за людиною її природних прав та пошуку механізмів їх утвердження та гарантування – до правозахисної діяльності як спеціального виду конституційно-правової діяльності, від статично-процедурних до динамічно-процесуальних властивостей. При цьому правозахисна діяльність отримує свій потужний розвиток одночасно зі становленням конституціоналізму та практикою унормування прав і свобод людини в конституціях.

Відзначимо, що права і свободи людини, їх утвердження, реалізація та захист цілком заслужено стали одним із ключових предметів конституційної правотворчої та правозастосовної практики в 21 столітті. Так, захист прав і свобод людини та громадянина державою розуміється як законодавча і правозастосовна практика в галузі прав людини, яка відображає специфічні історико-культурні традиції та рівень соціально-економічного розвитку країни.

Можна констатувати, що захист прав людини – це необхідний, невід'ємний і неминучий компонент правової сфери, орієнтир її розвитку та одна із форм вираження сутності права. Ефективність такого захисту обумовлена конструктивністю взаємодії всієї сукупності елементів правового механізму здійснення правозахисної діяльності України.

На сьогодні основною метою правозахисної діяльності в Україні захисту та поновлення утверджених і гарантованих Основним Законом прав і свобод людини, а також створення органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, інститутами громадянського суспільства та бізнесом належних умов для забезпечення життя і здоров'я людини, її честі та гідності, недоторканості та безпеки. Разом з тим, правозахисна діяльність, незважаючи на свій цілеспрямований характер, має упереджувати порушення принципу рівності конституційних прав і свобод людини

Ключові слова: правозахисна діяльність, права людини, інститут громадянського суспільства, правотворча діяльність, конституція

Copyright © 2019, П. С. Корнієнко.

This is an open access article under the CC BY license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>).

1. Вступ

Досліджуючи проблему реальності забезпечення й захищеності прав і свобод людини та гро-

мадянина, видається логічною теза про те, що це питання корелюється з формою організації влади, історичними особливостями розвитку кожної дер-